

opus originale et copiam, dixerunt illud αὐτόγραφον, ἀρχέτυπον, hoc ἀντίγραφον et ἀπόγραφον: Latini illud exemplum, hoc descriptum, imaginem, saepius etiam exemplum. Conferatur Brissonius De Verborum Significatione p. 306, a: Rubnkenius ad Rutilium Lupum p. 108, ab eoque laudata Gesneri expositio, prodita in Thesaurο L. L. Voce *Exemplum*».

Τούτοις προστίθεμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ γεγραμμένα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Παράλληλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου (Μέρ. Γ', σελ. 364): «*Ἀνδριάς εἰκονικός λέγεται ὁ πανόμοιος τῷ εἰκονιζομένῳ, ὃ καὶ τὸ ποῖον καὶ τὸ ποσὸν ἐκάστου τῶν μελῶν τοῦ σώματος ἀκριβῶς περιστάς· ὃ ῥήματι καὶ Ῥωμαῖοὶ ἐχρῶντο Iconicas statuas (Πλίν. λδ', 4) τοὺς τοιοῦτους ἀνδριάντας καλοῦντες. Ἐντεῦθεν καὶ, Εἰκονικὸν ἀντίγραφον φησὶ τις ἂν τὸ τοῖς Γάλλοις καλούμενον copie figurée, τουτέστιν ἐν ᾧ ἡ τοῦ πρωτοτύπου μίμησις τοικύτη ἐστίν, ὥστε καὶ τὰ διαγεγραμμένα, εἴ τι που ἐν ἐκείνῳ, διὰ τὸ μὴ ὀρθῶς γεγράφθαι, διαγέγραπται, εἰκονίζειν*». Πρβ. καὶ Καλλιξ. παρ' Ἀθην. σελ. 205, 5' «*ἀγάλματα εἰκονικὰ λίθου λυχνέως*».

Σελ. 751, 18 γραπτὸν «*ἡ αὐτοῦ (ΤΟΥ Ἰπποκράτους)*».

Ο ΑΙΩΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

*Μάθημα ἐναρκτήριον διδαχθὲν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ
τῇ 24 Νοεμβρίου 1878 ὑπὸ τοῦ ὑφηγητοῦ*

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ Δ. Φ.

Προκλήρουσα ὅτι θὰ διδάξω τὴν ἱστορίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους, διότι φρονῶ ὅτι ἡ τμηματικὴ καὶ οὕτως εἰπεῖν μονογραφικὴ παράστασις τῆς ἱστορίας εἶνε ἡ μόνη ἀρμόζουσα εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν. Καὶ περὶ μὲν τῆς γενικῆς ἱστορίας δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι πρέπει νὰ διδάσκηται παρ' ἡμῖν ὀλοκλήρως αὐστηρικτικῶς, καθ' ὅσον εἶνε ποτε τοῦτο δυνατόν, ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῶν γυμνασίων, ἀλλὰ περὶ τῆς πατρίου ἱστορίας ὑποτίθεται ἡ τοῦλάχιστον πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἐκ τοῦ γυμνασίου καὶ ἐξ ἰδίων ἀναγνώσεων ἀποκομίζουσιν οἱ εἰς τὸ πανεπιστήμιον φοιτῶντες τὴν εἰκόνα τῶν κυριωτάτων τυχῶν τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας. Οὕτω δὲ καθίσταται δυνατὸς ὁ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας εἰς ἐκλεκτὰς τινὰς καὶ ἀξίας λόγου περιόδους. Λέγων δὲ ἐκλεκτὰς καὶ ἀξίας λόγου δὲν ἔννοῶ μόνον τὰς περιόδους τῆς λαμπροτάτης ἀκμῆς καὶ τῆς μεγίστης δόξης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς, ἥττον μὲν εὐκλεεῖς, ἀλλὰ περὶ τὴν μελέτην τῶν ὁποίων ἐνδιατρίβοντες καὶ τύχας περιέρχους τοῦ ἔθνους θὰ μάθωμεν καὶ γεγονότα ἀξία γνώσεως θάνακαλύψωμεν καὶ ἰδιότητας διακριτικὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ διίδωμεν. Καὶ εἶνε

μέν ἀληθές ὅτι κατὰ τμήματα τιακίτα διδασκόμενα ἢ ἐλληνική ἱστορία δὲν θὰ δυνήθῃ νὰ παρὰσχῃ εἰκόνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνιαίαν καὶ νὰ ἐξετάσῃ φιλοσοφικῶς τὰς τύχας αὐτοῦ, τὰ αἴτια τῆς ἀκμῆς καὶ τοὺς τρόπους τῆς παρακμῆς, τὸν ὅλον προορισμὸν, τὴν ἰδέαν ἣν ὑπεδύθη. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, ὅτι δύναται νὰ μνημονεὺσθῇ ἂν καὶ μέχρι τίνος βαθμοῦ ἢ ἀκραιφνῆς ἱστορία δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ παραστάσει αὐτῆς τὴν θεωρητικὴν ταύτην ἔρευναν, ἢ μελέτη αὕτη γίνεται οὐ μόνον ἐν τῷ μαθηματι τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ διεξάγεται καὶ ἐν τοῖς μαθήμασι τοῦ σεβαστοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ὡστε δὲν εἶνε ἀκαιρον καὶ ἀδικαιολόγητον νὰ περιορισθῶμεν ἡμεῖς εἰς τὴν μονογραφικὴν ἔρευναν ἣτις ἔχει ἀπέναντι τῆς μνημονευσθείσης ἐλλείψεως δύο σπουδαίας ἀρετάς. Καὶ πρῶτον μὲν περιορίζοντες τὴν ἔρευναν εἰς μίαν μόνην περίοδον τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας θὰ δυνήθωμεν νὰ μελετήσωμεν αὕτην ἐπ' ἀκριβεῖς καὶ κατὰ πάντα αὐτῆς τὰ σημεῖα. Τὸ δὲ κυριώτατον, θὰ ἐπιτευχθῇ ἢ μελέτη τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου κατὰ τὰς πηγὰς δὲν θὰ περιλάβωμεν ὅλα δὴ τὰ τελευταῖα μόνον πορίσματα τῆς ἐρέυνης οἷα ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν ἢ ἄλλων κατὰ μόνους ἐν τῷ γραφείῳ, ἀλλὰ θὰ ποδοῖ οἷαντι μελετητήριον ἢ ἔδρα αὕτη καὶ θὰ ἐκτυλιχθῇ ἢ ἔρευνα ἐνώπιον ὑμῶν. Δὲν θὰ ἀρκεσθῶμεν νὰ μάθωμεν τί ἔγεινε, ἀλλὰ θὰ ἐργασθῶμεν οὕτως εἰπεῖν ἐν φανερῷ διὰ νὰ εὐρωμεν τὴ πῶς μανθάνομεν τί ἔγεινε, θὰ ἀναπλάσωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος ἐκ τῶν μέχρις ἡμῶν σωζομένων αὐτοῦ λειψάνων, ἀνερχόμενοι εἰς ἐκεῖνο.

Τὸ ἱστορικὸν πόρισμα περιέχει ἐν ἐκυτῷ δύο τινὰ, τὰ ἐν τῷ παρόντι σωζόμενα λείψανα τοῦ παρελθόντος, τὰ μνημεῖα, τὰς πηγὰς, ἀφ' ὧν ἀφορμώμεθα εἰς τὴν παρὰστασιν τὴν ἱστορικὴν, καὶ τὴν συλλογιστικὴν ἐργασίαν ἡμῶν αὐτῶν δι' ἧς ποικίλως ἐρευνῶντες, συναρμολογοῦντες, συμπληροῦντες τὰς πηγὰς ἀναπλάσσομεν τὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων τῆς ἱστορικῆς γνώσεως ὑπάρχει σχέσις συγγενείας διότι καὶ ἡ σκέψις ἡμῶν εἶνε σκέψις κατ' ἀνθρώπον καὶ αἱ πηγαὶ ἐκεῖναι, τὸ ἐν ἐρείπιοις ἐκεῖνο σωζόμενον παρελθόν, σύγκεινται ἢ ἐξ ἔργων πνευματικῶν ἀνθρώπων οἷοι ἡμεῖς ἢ ἐξ ἔργων χειρῶν ἀνθρωπίνων διὰ τοῦτο δὲ εἶνε νοηταὶ εἰς τὴν ἡμετέραν σκέψιν. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῆς γνώσεως τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος οἷα σώζονται δὲν εἶνε αὐτὰ τὰ παρελθόντα γεγονότα, δὲν εἶνε αὕτη ἢ ἱστορία. Εἶνε μόνον στοιχεῖα, ἢ δὲ ἱστορία εἶνε κατὰ τὸ μέγιστον μέρος γέννημα τοῦ ἰδίου ἡμῶν νοῦ, συλλέγοντος ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ἐννοοῦντος καὶ ἐρμηνεύοντος αὐτὰ, συναρμολογοῦντος. Ἐντεῦθεν ἢ σπουδαιότης τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἀναλογίας ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρέυνῃ, διότι πρόκειται διὰ τῶν μέσων τούτων, ἅτινα εἶνε χρησιμώτατα πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατ' ἀνθρώπον, νὰ ἐρμηνεύσωμεν διανοήματα καὶ πράξεις ἀνθρωπίνους ἐν τῷ παρελθόντι, ἔχοντες ἐν τῷ παρόντι ἀτελῆ τινὰ μόνον αὐτῶν διδόμενα. Κατὰ ταῦτα τὸ ἱστορικὸν πόρισμα θὰ εἶνε ἄλλοιον ἂν ἄλλοῖαι εἶνε αἱ πηγαὶ ἃς ἔχει τις ἱστορικῶς

ὅπ' ὄψιν, διαφερούσας τῶν ἄς ἄλλος τις ἐξήτασε, θὰ εἶνε δὲ ἄλλοιον καὶ ἂν κί μὲν πηγαί εἶνε κί κῶται, διαφέρει ὁμοίως ὁ τρόπος τῆς ἐξερευνησεως αὐτῶν, ἢ συλλογιστικὴ ἐνέργεια τοῦ ιστοροῦντος. Πολλάκις δύναται νὰ ἐπενέγκῃ ὅπως διάφορον ἢ παρὰ τοῖς προγενεστέροις παράστασιν ἐποχῆς τινος παρελθούσης ἢ εὔρεσις νέας τινὸς πηγῆς, νέου μνημείου ἢ ἐπιγραφῆς ἢ διπλώματος ἢ ἐξιστορήσεως ἀρχαίου ιστοριογράφου. Πολλάκις δ' ἐπιφέρει τὸ ἄλλοιον τοῦτο πόρισμα, τῶν αὐτῶν καὶ τῶς ὑπαρχουσῶν πηγῶν, ἄλλοια ψυχικὴ διάθεσις, ἄλλοιος χαρακτήρ, ἄλλοιος τρόπος ἐρένης τοῦ ιστοριογράφου. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ποικιλίᾳ νοητικῆς δυνάμεως καὶ ψυχικῶν διαθέσεων εἶνε ἐπαγωγός τε καὶ ἀναγκασία ἢ γνώσις οὐ μόνον τῶν ιστορικῶν πορισμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν πηγῶν, ἀφ' ὧν ἀφωρήθη ὁ ιστοριογράφος, καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐμελέτησεν αὐτάς καὶ ἐπεξεργάσθη. Εἶνε δὲ τοῦτο πολλῶ μᾶλλον ἀναγκαῖον ἔνθα δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀλλοιώσεως ἑνὸς μόνου τῶν ὄρων ἐξ ὧν προήλθε τὸ ιστορικὸν πόρισμα, τῆς ἀλλοίας δὴλα δὴ νοητικῆς ἐργασίας τοῦ ιστοριογράφου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ πρώτου ὄρου, περὶ μεταβολῆς δὴλα δὴ τῶν πηγῶν, μάλιστα τῆς ἐπελθούσης δι' αὐξήσεως τῆς ὑπαρχούσης ὕλης, τοῦθ' ὕπερ συμβαίνει, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ περὶ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους.

Ἡ ἐποχὴ περὶ ἧς θὰ λαλήσω οὐδέποτε ὀνομάσθη παρὰ τῶν ἀρχαίων αἰῶνα τοῦ Περικλέους. Ὁ Θουκυδίδης, ὅστις ἔγραψε περὶ ταύτης τῆς περιόδου ὀλίγα τινα ἐπεισοδικῶς ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, λέγει (I, 118) ὅτι *ἅπαντα ξύμπαντα ὅσα ἔπραξαν οἱ Ἕλληνας πρὸς τε ἀλλήλους καὶ τὸν βάρβαρον ἐγένετο ἐν ἔτεσι πεντήκοντα μάλιστα μεταξὺ τῆς Ξέρξου ἀναχωρήσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦδε τοῦ πολέμου, ἐν οἷς Ἀθηναῖοι τὴν τε ἀρχὴν ἐγκρατεστέραν κατεστήσαντο καὶ αὐτοὶ ἐπὶ μέγα ἐχώρησαν δυνάμει.* Ἐκ δὲ τοῦ χρονικοῦ τούτου προσδιορισμοῦ ἀφορμώμενοι οἱ σχολιαστικὸι τοῦ Θουκυδίδου ὠνόμασαν τὴν περίοδον ταύτην *πεντηκονταετία* ἢ *πεντηκονταετηρίδα*.

Περιλαμβάνει δὲ ἡ περίοδος αὕτη τοὺς χρόνους μεταξὺ τῶν μαχῶν τῶν ἐν Πλαταιαῖς καὶ Μυκάλη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Εἶνε ἐποχὴ βραχεῖα, μόλις που μιᾶς γενεᾶς βίος. Τί εἶνε πεντήκοντα ἔτη διὰ τὴν ζωὴν τῶν βραχυβίων ἀνθρώπων; Διὰ μυριάδας μυριάδων ἀνθρώπων πέντε ἑτῶν δεκάδες εἶνε χρόνος μόλις ἐπαρκῶν ἵνα λευκάνῃ τὸν κόσμον τῶν τριχῶν, ἀλλὰ μὴ ἐπαρκῶν νὰ συνετίτῃ τοὺς ἀσυνέτους, νὰ ἐμβάλῃ φρόνημα εἰς τὴν ψυχὴν, νὰ γεννήσῃ τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς, πολλῶ δὲ ἦττον νὰ ἐμποιήσῃ τὴν δυνάμιν τῆς δημιουργικῆς μεγαλοφυΐας. Ἄν δὲ ἡμεῖς αἰῶνα παρέρχεται μονοῦ ἀνάνητος διὰ τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, τί εἶνε πεντήκοντα ἑτῶν ἡμέραι διὰ τὸν βίον τῶν λαῶν; Τί εἶνε οὐχὶ πεντήκοντα, ἀλλὰ πεντακόσια ὅλα ἔτη διὰ τὰς κατὰ φύσιν ζώσας παμπληθεῖς ἐκείνας ἀγρίας φυλάς αἵτινες ζῶσιν ἀμνήμονες μὲν τῆς χθὲς, ἀφρόντιδες δὲ περὶ τῆς αὔριου καὶ μόλις που περὶ ἐφημέρου

κινῶς πικρόντος ἐπιεικῶς μεριμνῶσαι; Ἄλλ' ἀφέντες τὰ ἀνώνυμα ταῦτα διὰ τὴν ἱστορίαν τέκνα τῶν δασῶν καὶ τῶν ἐρήμων, μετέστητε διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Εὐφράτου, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Συρίας καὶ τοῦ περσικοῦ κόλπου καὶ ἀναμετρήσατε πόσοι αἰῶνες, πόσαι χιλιάδες ἐτῶν ἐχρειάσθη νὰ παρέλθωσιν ἕνα καθέξωσι θέσιν τινὰ οἰανδήποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Πέρσαι. Ἀλλὰ μὴ ἡ αὖξις καὶ μεγαλοποίησις τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς δὲν εἶνε ἐπ' ἴσης ἔργον γενεῶν ἄλοκλήρων; Μελετῶν δέ τις τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην νεωτέρων ἐθνῶν, δὲν εὐρίσκει τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ δόξαν οἶονεὶ κατατετμημένην καὶ διεσκορπισμένην διὰ τῶν αἰώνων ὅταν θαλήσῃ νὰ παραβάλλῃ αὐτὴν πρὸς τὴν ταχεῖαν ἐπίδοσιν, τὴν συμπαγῆ δόξαν, τὴν ἐνιαίαν ἀναλαμπὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους; Καὶ ὅμως τῶν νεωτέρων τούτων πολιτισμῶν εἶχε προηγηθῆ ὁ πολιτισμὸς ὁ ἐλληνικὸς, ἡ ποίησις ἢ πάντοτε νεαρά, τὸ δράμα τὸ ἐς αἰεὶ περικαλλές, ἡ φιλολογία ἢ διὰ παντός πρὸς διάκρισιν ὀνομαζομένη κλασικὴ καὶ ἔκκριτος, ἡ τέχνη ἐκείνων ἢ οὐδεπώποτε ὑπερευδοκιμηθεῖσα. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ προηγήθησαν ἄλλοι κόσμοι, ὧν τινες τὰ μέγιστα ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτὸν, ἰδίως ἡ Βαβυλῶν, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Φοινίκη. Παρὰ τῶν προδρόμων αὐτοῦ τούτων ἡ Ἑλληνικὴ παρέλαβε πολλὰς ἰδέας, πολλὰς ἐφευρέσεις, πολλὰ τῶν κατὰ τὸν βίον χρειωδῶν, πολλὰς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν ὅσαι παρέχουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀξίαν, εἰς δὲ τὸν βίον χαρμονὰς καὶ αἴτινας ἐξαιρούσιν ἅμα καὶ διακοσμοῦσι τὴν βραχεῖαν ἐπὶ τῆς γῆς πορείαν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ ζωογόνου ὁ Ἕλλην ἐξευγένισεν, ἐξύψωσε τὰ δανεισθέντα, ἔδωκε πνεῦμα εἰς τὰ γράμματα, ἐπέθηκε σφραγίδά, σύμβολον τῆς πίστεως τῆς πόλεως, εἰς τοὺς μεταλλίνους ὀβελούς, ἐνεφύσησε ζωὴν εἰς τοὺς μύθους, ἐπέγλυψεν ἐλευθερίαν εἰς τὰ κινητοῦντα μέλη τῶν ἀγαλμάτων, εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἀσίας προσέθηκε τὴν Θέμιν καὶ τὴν Ἐλευθερίαν, ἐνεποίησε κόσμον εἰς τὰ ἔργα τοῦ νοῦ καὶ ἐνέσπειρε κάλλος εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς χειρὸς καὶ τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας. Θέλουσί τινες τὸν δώριον ῥυθμὸν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ προελθόντα ἐξ Αἰγύπτου, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς τῶν στύλων τοῦ μεγάρου ἐν Κερνακ δύναται νὰ ντικαταστήσῃ ἕνα κίονα τοῦ Παρθενῶνος. Σιδώνιος δέ τις λάτρης τῆς Ἀστάρτης θ' ἐδυσχέρανε νὰ κρύσῃ λιθάνωτόν πρὸ τῆς φιλομείδους Ἀφραδίτης τῆς Πάφου ἢ τῆς Κυθρεΐας. Ὅπόσον δὲ κατ' ὀλίγον ἀπέβη δίκφορος ὁ βίος τῶν Ἑλλήνων τοῦ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας δεικνύουσιν οἱ λόγοι τοῦ Ξέρξου ὅτε ἠρώτησε ποῖον εἶνε τὸ κατὰ τὰ Ὀλύμπια ἄθλον περὶ οὗ ἀγωνίζονται οἱ Ἕλληνες, οἱ δ' εἶπον τῆς ἐλάτας τὸν διδόμενον στέφανον. Δὲν ἠνέσχετο τότε ὁ μέγας βασιλεὺς σιγῶν, εἶπά τε εἰς πάντας τάδε· ἀπαπαί, Μαρδόνιε, κοίλους ἐπ' ἄνδρας ἠγάγες μαχεσομένους ἡμέας, οὐ οὐ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιεῖται, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς. Ἐνῶ δὲ οἱ Ἀσιάται ἐπιπτον ἀγεληδὸν δίκαν κτηνῶν ὑπὲρ τοῦ δεσπῆ

του, οἱ Ἕλληνες ἐκτενίζοντο τὰς κόμας, μέλλοντες νὰ κινδυνεύωσιν ὑπὲρ πατρίδος. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο Ἀσία, ἤδη ἐνωρὶς δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε πλέον Ἀσία. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε δεινὴ ἢ σύγκρουσις ἢ πέπρωμένη.

Εἶνε γνωστὰ εἰς ὑμᾶς τὰ κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους. Τὰ πεδία τῶν νικῶν εἶνε οὕτω περιλάλητα, ὥστε περιττὸν νὰ ὑπομνήσω τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ἀκροατὰς Ἕλληνας. Ἀλλὰ μὴ τὰ πεδία τῆς ἥττης εἶνε ἥττον γνωστά; Καὶ εἶνε ἥττον ἐνδοξος ἢ ἥττα τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ἡ ναυμαχία ἢ ἐπὶ Ἀρτεμισίῳ; Ἡ Ἑλλὰς ἐσώθη διὰ θαυμάτων ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως τῶν βαρβάρων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, οἷον εἰ δεικνύοντες εἰς τοὺς ὑπερφιάλους Μήδους ὅτι ὑπάρχει Νέμεσις, ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ παρίου λίθου ὅν ἤγαγον οἱ βάρβαροι εἰς τὸν Μαραθῶνα εἰς τροπαίου ποίησιν κατασκευάσαντο, ὡς λέγεται, τὸ ἀγαλμα τῆς θεᾶς τῆς ἐν Ῥαμναθῶντι.¹

Ὁ βάρβαρος ἥττήθη. Ἡ θεία Σπλάμις ἀπώλεσε τέκνα γυναικῶν κατὰ τὸν χρησμὸν, ἀλλ' ἦσαν τέκνα γυναικῶν Περσίδων, καὶ τὸ γένος τῶν Περσῶν ἐξηλέγχθη οὐραπόλεμον, κατὰ τὴν ὠραίαν ἐκφορσιν τοῦ Αἰτχόλου.² Ὅποια δόξα διὰ τοὺς νικητὰς, ἀλλ' ὅποιον αἶτχος διὰ τοὺς μὴ μετασχόντας τῶν ἀγῶνων. Ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ ἐν Δελφοῖς, ὅν ἀνέθεσαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν Μήδων ἀκροθίνιον, καὶ ἐφ' οὗ ἐπεγράφησαν ὀνομαστί αἱ πόλεις ὅσαι ζυγκαθελοῦσαι τὸν βάρβαρον ἐστήσαν τὸ ἀνθήμα, μετ' ἄλλους ἐβλεπεν ὁ Ἕλληνας ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἦσαν μόνον τριάκοντα καὶ ἓν. Ποῦ εἶνε αἱ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις αἵτινες ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἔχωσιν ἐκάστη ἴδιον ἀρχοντα καὶ νὰ κόπτωσιν ἴδιον νόμισμα καὶ νὰ ἐρίζωσι περὶ γῆς πρὸς τοὺς γείτονας; Τί ἔγεινεν ἡ Ἑλλὰς ἢ ἄλλη ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταυγέτου, ἀπὸ τῆς Ἐπιδάμνου μέχρι τῆς Αἰολίδος; Πῶς δὲν ζυγκαθειλον τὸν βάρβαρον οἱ λοιποὶ θυμαιοὶ καὶ ὑμόγλωττοι, οἱ κατοικοῦντες τὰς πόλεις ὅσαι ἐξεφύοντο ὡς τὰ δένδρα ἐντὸς δάσους ὑλομανοῦντος πανταχοῦ τῆς ἐλληνικῆς γῆς ἐνθα ἀκτὴ, ἐνθα πεδιάς, ἐνθα κοιλάς, ἐνθα ἀκρόρειαι; Τινὲς μὲν συνηγωνίζοντο μετὰ τῶν βαρβάρων, τινὲς δὲ δειλῶς μηδίσαντες εἶχον δώσει γῆν καὶ ὕδωρ, τινὲς δὲ, ἀδιαφόρως ἔχοντες πρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν κοινόν, μωρῶς ἐκλείοντο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως αὐτῶν φιλοψυχούντες. Καὶ δὲν εἶχε λοιπὸν ἄδικον ὁ Πλάτων λέγων ὅτι θὰ ἠδύνατό τις νὰ κατηγορήτῃ τῆς Ἑλλάδος πολλὰς ἀσχημοσύνας περὶ ἐκεῖνον τὸν πόλεμον, καὶ ὅτι αἰ μὴ τό τε Ἀθηναίων καὶ τὸ ἡλακεδαιμονίων κοινῇ δίκνόνμα ἤμυνε τὴν ἐπιούσαν δουλείαν, σχεδὸν ἂν ἠδὲ πάντ' ἦν μεμιγμένα τὰ τῶν Ἑλλήνων γένη ἐν ἀλλήλοις καὶ βάρβαροι μὲν Ἕλλησι καὶ ἐλληνικὰ ἐν βαρβάροις, καθάπερ ὅν Πέρσαι τυραννοῦσι τὰ νῦν, διαπεφορημένα καὶ ζυμπεφορημένα κακῶς ἐσπικρμένα κατοικεῖται.³ Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς ἐπι τοῖς Πελοποννησίοις καὶ Ἀθηναίοις ὅποια ἔρις, ὅποια δυσχέρεια πρὸς ἐπιτάλασιν τῶν κοινῇ δεδογμένων. Οἱ μὲν Σπικριᾶται δὲν μετέσχον τῆς ἐν Μαραθῶνι δόξης, ἐπὶ δὲ τῷ Ἀρτεμισίῳ κατέμειναν οἱ Ἕλ-

¹ Πλουτ. I, 33, 2. — ² Ἐν Πέρσῃς 1013. — ³ Πλάτων ἐν Νόμοις III, 693.

λῆνες πληγέντες ὑπὸ τῶν δῶρων τῶν Εὐβοέων, ἐν δὲ Σαλαμῖνι ἠνάγκασθε τοὺς Πελοποννησίους νὰ ναυμαχήσωσι τὸ στρατήγημα τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἄνευ ὑπερβολῆς δύναται νὰ ῥηθῆ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔσωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν Περσῶν. Καὶ δικαίως λοιπὸν ἐψάλλεν ὁ Πίνδαρος ὅτι παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλλοντο φαιγγὰν κρηπίδ' ἐλευθερίας ἐν Ἀρτεμισίῳ· καὶ δικαίως εἶπεν ὁ Ἡρόδοτος ὅτι νῦν δὲ Ἀθηναίους ἂν τις λέγων σωτήρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος οὐκ ἂν ἀμαρτάνοι τὰ ληθείας.¹ Καὶ ὀρθῶς ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ὅτι οὔτε χρυσὸς ἐστὶ γῆς οὔδα μὸθι τοσοῦτος οὔτε χώρα κάλλει καὶ ἀρετῇ μέγα ὑπερφέρουσα, τὰ ἡμεῖς δεξάμενοι ἐθέλομεν ἂν μηθίσαντες καταδουλώσαι τὴν Ἑλλάδα. Θὰ ἦτο ἄτιμον διὰ τοὺς Ἀθηναίους νὰ προδώσωσι τὸ ἐλληνικὸν εὖν ὁμιμὸν τε καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίας ἠθεὰ τε ὁμότροπα. Καὶ προσέθησαν μετὰ φρονήματος μακκριστοῦ οἱ Ἀθηναῖοι «ἐπίστασθέ τε αὐτῷ, εἰ μὴ πρότερον ἐτυγχάνετε ἐπιστάμενοι, ἐστ' ἂν καὶ εἰς περιῆ Ἀθηναίων, μηδαμὰ ὁμολογήσουσας ἡμέας Σέρξην.²»

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσωσαν κατὰ τὰ Περσικὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅτε δ' ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος παρήλθε καὶ οἱ ἑταῖροι τῆς ἐλληνικῆς ὁμοιχμίας ἀπενάστησαν εἰς τὰς ἰδίας ἕκαστος πόλεις, οἱ Ἀθηναῖοι κατήλθον εἰς τὰ κῆτρια ἐδάφη οὐχὶ ἐστερμένον διὰ τῶν πρώτων στεφάνων, οὓς εἶχον εὐγενῶς παραχωρήσει εἰς ἄλλους φιλοπρότους συναγωνιστὰς, οὐδὲ θριαμβικῶς, ἀλλὰ πτωχοὶ καὶ δίκην ναυαγῶν, διακομιζόμενοι τὰ ὑπολειφθέντα σκεύη καὶ εὐρίσκοντες κεκαυμένα τὰ ἔδῃ τῶν θεῶν, ἀποστεφερωμένον τὸν ἑκατόμπεδον, κατεσκαρμένους τοὺς οἴκους, πλὴν τῶν ὀλίγων ἐν οἷς ἐσκήνησαν οἱ δυνατοὶ τῶν Περσῶν, καὶ ἀπανταχοῦ τῆς πατρίου γῆς τὴν ἐρημίαν καὶ τὰ ἔχνη τῆς προσφάτου πυρκαϊῆς. Ἀλλ' οἱ πένητες ἐκεῖνοι καὶ οἰκοφθορημένοι νικηταὶ εἶχον πλοῦτον ἐπαρκῆ τὰ πυρπύλητα ἀργυρεῖα τοῦ Λαυρίου καὶ μάλλον ἐκείνων τῆς ἀρετῆς αὐτῶν τοὺς θρασυκροῦς καὶ τρεῖς ἄνδρας, οἵτινες ἐκαλοῦντο Θεμιστοκλῆς, Ἀριστείδης, Κίμων· εἰς τούτους δὲ προσετέθη μετὰ τινα χρόνον καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ξανθίππου. Διὰ δὲ τοῦ φρονήματος τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς αἰοιδίμου φιλοπατρίας τούτων τῶν ἀνδρῶν αἱ Ἀθῆναι οὐ μόνον ἐπανήλθον εἰς τὴν θέσιν εὐρίσκοντο πρὸ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ ὑπερακοντίσασαι τὰύτην οἶονε δι' ἀλμάτων ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον ἀκμῆς καὶ δυνάμεως, ὥστε νὰ καταστῇ περιώνυμος ὁ κληθεὶς αἰὼν τοῦ Περικλέους, θεωρούμενος ὡς ἡ ὑψίστη ἀκμὴ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ ὁ κολοφῶν τῆς ἐλληνίδος δόξης.

Ὅτε κατήλθον εἰς τὰς Ἀθῆνας οἱ καθελόντες τὸν Μῆδον, ἡ πόλις ἦτο ἀνίσχυρος καὶ ἀνυπερέσπιστος. Πῶς νὰ ἔχη τείχη ἡ πόλις ἣτις δὲν εἶχεν οἰκίας; Τῆς πόλεως δὲ ταύτης τῆς τὰ τείχη ἔπρεπε νὰνεγείρωσιν ἐχυρὰ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες συναπαζέξαντες, ἕκαστος συνεισκομίζων ἕνα λίθον ἰδίᾳ χειρὶ, τῆς γενάρξεως ταύτης πόλεως οἱ κάτοικοι ἠναγκάσθησαν διὰ τὸν φόβον τῶν

¹ VII, 139. — ² Ἡρόδ. VIII, 144.

συμμάχων τῆς χθὲς καὶ ἀντιπάλων τῆς αὖριον νὰ οἰκοδομήσωσι τὰ τεῖχη αὐτῶν ἐν σπουδῇ δίκην ἐνόχων, πανδημεὶ πάντες καὶ αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες, ἀφειδοῦντες τῶν τε νεοδημάτων αὐτῶν οἰκιῶν καὶ τῶν μνημάτων τῶν ἰδίων πατέρων.

Τὴν τεύχισιν δὲ ταύτην ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων χρεωστεῖ εἰς τὴν πανουργίαν τοῦ Θεμιστοκλέους, ὀφείλει εἰς τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, ὅστις τοσαῦτα ἤδη εἶχε διαπράξει ὑπὲρ τῆς πόλεως. Εἶνε γνωστὰ αἰ κατὰ τὰ περσικὰ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα, ἀλλὰ τὸ κυριώτατον αὐτοῦ κατόρθωμα καὶ τὸ ὑψιστον ἔργον ὑπῆρξεν ἡ ἀναγνώρισις τοῦ προορισμοῦ τῆς πόλεως. Εἰς τὸν Θεμιστοκλέα πρῶτον ὀφείλουσιν αἱ Ἀθηναῖοι τὸν ναυτικὸν χαρακτήρα καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν δύναμιν, εἰς αὐτοῦ τὸ προορατικὸν βλέμμα ὀφείλει ἡ πόλις τοῦς λαμπροὺς λιμένας τοῦ Πειραιῶς καὶ τὴν οἰκοδομὴν καὶ ὀχύρωσιν τοῦ ἐπιχειρήματος ἐκεῖνου. Ἐκεῖνος εἶνε τέλος ὅστις κατὰ μικρὸν ὑπάγων καὶ καταβιβάτων τὴν πόλιν πρὸς τὴν θάλασσαν ἀντὶ μονίμων ὀπλιτῶν ναυβάτας καὶ θαλασσίους ἐποίησεν.¹ Ἡ δὲ μέλλουσα δόξα τῶν Ἀθηναίων θὰ ἦτο ἴσως ἀδύνατος ἄνευ τῆς τροπῆς ταύτης, ἄνευ τῆς διευθύνσεως ταύτης πρὸς τὴν θάλασσαν, ἣτις χρεωστεῖται εἰς τὸν Θεμιστοκλέα. Καὶ ἀπέθανε μὲν ἐν Ἀσίᾳ ὁ Θεμιστοκλῆς μακρὰν τῆς πατρῴου γῆς, ζητῶν νὰποφύγη τὴν ἀδοξίαν ἐστρατείας κατὰ τῶν ἑαυτοῦ συμπολιτῶν, ἀλλὰ τὰ ὅσα αὐτοῦ φέρονται ὅτι οἱ οἰκεῖοι κατέθηκον κρύφα ἐν τῇ Ἀττικῇ κατὰ τὸ κέλευσμα ἐκεῖνου. Καὶ δὴ ἐδεικνύετο ἐπὶ τῶν γρόνων τοῦ Πλουτάρχου, καὶ δεικνύεται ἔτι καὶ νῦν, περὶ τὸν μέγαν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, κατὰ τὴν εἴσοδον, βωμοειδὴς τάφος ὅστις λέγεται ὂν ὁ τοῦ Θεμιστοκλέους. Τὸ ἀπὸ τῆς Σκλαμίνος εἰσρέον γινώριμον κῆμα τὸ περιβρέχον τὴν χθονιαλὴν ἐκείνην ἀκτὴν θὰ γνωρίζῃ κάλλιον ἡμῶν ἢ ἡ κρηπίς ἐκείνη καλύπτει ἀληθῶς τὰ ἱερὰ ὅσα τοῦ μεγάλου ναυμάχου.

Αἱ Ἀθηναῖοι ἔγειναν ἰσχυραὶ, γενόμενοι δύναμις ναυτική. Μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος, ἔλεγεν ὁ Περικλῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, ἔχων σαφεῆ ἰδέαν τῶν δυνάμεων τῆς πόλεως. Ὅτι δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς, τρέπων τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τὴν θάλασσαν, ἐξηλέγχθη τῶν μελλόντων τοῦ γενησομένου ἀριστος εἰκαστής, ἀποδεικνύουσιν αἱ τε νῆκαι κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους καὶ ἡ ἔπειτα ἡγεμονία τῆς πόλεως.

Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπέθανε μακρὰν τῆς πατρῴδος, ἀλλὰ τὰ ποτελέσματα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ περινοίας εἶχον ἤδη φανῆ. Ὁ Πειραιεὺς ἐκεῖνος ὅν εἶχε κτίσει καὶ ὀχυρώσει κατέστη ἐντὸς βραχέος χρόνου σπουδαῖον ἐμπορικὸν κέντρον, ἐστὶν τῶν μετοίκων ἐκείνων εἰς οὓς οὐχ ἦττον τῶν πολιτῶν ὄφειλον αἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἀκμὴν αὐτῶν. Αἱ δὲ νῆκαι τῆς Σκλαμίνος καὶ τῆς Μυκάλης καὶ οἱ θριαμβευτικοὶ ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας πλοῖες τῶν Ἀθηναίων εἶχον ἐμποιοῦσαι εἰς τὸν ναυτικὸν ὄχλον φρόνημα καὶ ἕξαρσιν. Οἱ ἐπιβάται τῶν τριήρων οἵτινες ἐπολιόρησαν τὴν Σηστόν, οἱ θρανήται τῶν νηῶν αἵτινες ἐναυλό-

¹ Πλουτ. Θεμιστ. 4.

χρησαν πρὸ τοῦ Βυζαντίου εἶχον ἤδη πολλάκις ὑποστῆ γενναίως τὸν βορρᾶν καὶ τὸ κύμα, ὥστε νὰ μὴ δεχθῶσιν, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς Ἀθήνας μετὰ τὴν πάροδον τοῦ κινδύνου, νὰ ταχθῶσι κατώτεροι τοῦ εὐπατρίδου, ὅστις εἶχεν ἐτησίαν πρόσοδον πεντακοσίων ἢ τριακοσίων μεδίωνων, ἢ τοῦ ἱππέως τοῦ διακοσιομεδίου. Τίς λόγος ὑπῆρχε τὸ ἐξῆς ἵνα μετέχωσι τῶν κοινῶν κατὰ τοὺς τέως ὑφισταμένους νόμους μόνον ἐκεῖνοι; διὰ τί νὰ μὴ ἔχωσι πρόσοδον εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ οἱ θῆτες, ἐξ ἧς τάξεως μάλιστα ἦσαν οἱ ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ εὐδοκιμήσαντι στόλῳ; Διὰ τίνα λόγον νὰ μὴ ὑπάρχη τελεία ἰσονομία μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ὅτε τῶν μὲν πολυμεδίωνων καὶ τῆς ἱππικῆς τάξεως τὴν ἀκίνητον οὐσίαν εἶχε παραβλάψει καὶ ἑλλατώσει ἢ δῆλωσις τῆς ἀττικῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Πέρσου, τοῦ δὲ θητικῆς τὴν θέσιν εἶχον ὑψώσει αἰ κατὰ θάλασσαν ἦται τῶν βαρβάρων καὶ τὸ κράτος τὸ ἐκ τῆς θαλάσσης; Διεσώθη διήγημα τὰ μάλιστα χαρακτηριστικὸν τῆς νέας τροπῆς τῶν ἀθηναϊκῶν πραγμάτων, τοῦ νέου πνεύματος ὅπερ εἶχεν ἀρχίσει ἐπικρατοῦν ἐν τῇ πολιτείᾳ. Λέγεται ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς ἔπειθε τοὺς Ἀθηναίους νὰ κατέλθωσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνελθὼν διὰ τοῦ Κερκμεικοῦ φαίδρος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἀνέθηκεν ἐπιδεικτικῶς εἰς τὴν θεῶν ἵππου τινὰ χαλινὸν ὡς οὐδὲν ἱππικῆς ἀλκῆς, ἀλλὰ ναιμάχων ἀνδρῶν τῆς πόλεως δεομένης.¹ Ὁ τελὼν εἰς τοὺς γεωμόρους ἀνέθηκε τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου εἰς τὴν θεῶν τὰ ὑπηρεσίαν καὶ ἡ κώπη ἐνίκησε τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα ὅ θῆς ἀνυψώθη μέχρι τοῦ πεντακοσιομεδίου ἢ τετάρτη τάξις τῶν ἐλευθέρων κατέστη ἰσοτιμος τῶν τριῶν πρώτων. Τὸ γεγονός ἐτελέσθη, τὸ γεγονός ἦτο φυσικὸν καὶ τελεσθῆ μετὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς, κατανοῶν ὀρθῶς τὰ θέσφατα τῆς Πυθίας, κατεβίβασε τὴν πόλιν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἠνέωξε τὰ ὕγρα κέλευθα εἰς τὴν δόξαν τῶν Ἀθηναίων.

Ὅταν ἰδέσ τις ὀρμίσση ἀληθῶς, ὅταν παραστῆ προφανῆς ἢ ἀνάγκη τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς, δὲν εἶνε πλέον δυσχερὲς νὰ εὐρεθῆ ὁ ἀνὴρ ὅστις μέλλει νὰ ἐπιτελέσῃ αὐτήν. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὅστις ἀνέλαβε ταύτην τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης. Εἶνε δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ Λυσιμάχου, ὅστις ἐκ παίδων ἤδη ἀντεπολιτεύετο, καταστασίαζε, κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν φράσιν, τὸν Θεμιστοκλέα, ὑπῆρξεν αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἐδέησε νὰ γείνη ὁ εἰσπηγητὴς ἀναμορφώσεως ἧτις εἶνε τὸ φυσικὸν προῖον τῆς ἐπὶ τὴν θάλασσαν τροπῆς τῶν Ἀθηναίων, ἧτις χρεωστεῖται εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Νεοκλέους.

Ὁ Ἀριστείδης δὲν εἶχε τὴν εὐχερῆ καὶ παράβολον καὶ παροδρῶν καὶ μετ' ὀλίγου ἐπὶ πάντα βραδίως φερομένην φύσιν τοῦ Θεμιστοκλέους, οὐδὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Κίμωνος. Ὁ Ἀριστείδης γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς τῶν μετρίων διεβίωσεν ἐν συντόνῳ πανίχ καὶ ἀπέθανε πένης. Ἦτα τέ-

¹ Πλοῦτ. Κίμων 5.

κνον ἀληθές τοῦ ἀθηναίου λαοῦ καὶ ἐγένετο μέγας διὰ τὰ στυθερόν αὐτοῦ ἦθος καὶ τὸν πρὸς τὸ δίκαιον ἀτενῆ χαρκκτῆρα.

Ὁ Ἀριστείδης εἶχε ψυχὴν ἀρμονικὴν, οὐδ' ἐπαθαίνετο εὐχερῶς· ἀλλ' ἢ πρὸς τὸ δίκαιον ἀγάπη αὐτοῦ προέβαινε μέχρι πάθους. Εἰς σπανίας δέ ποτε μόνον περιστάσεις κατέπνιζεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὴν φωνὴν τοῦ δικαίου, προτιμήσας τὸ συμφέρον τῇ πατρίδι. Στοργὴ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἀγάπη πρὸς τὸ δίκαιον εἶνε τὰ δύο φίλτρα τὰ ἐξαίροντα καὶ μεγαλοποιούντα τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀριστείδου. Εἰς τὰς δύο δὲ ταύτας ἀρετάς χρεωστοῦσιν αἱ Ἀθηναὶ πλείστας αὐτοῦ ὑπηρεσίας καὶ πρὸ τῶν περσικῶν καὶ κατὰ τὰς μάχας τῆς Σαλαμῆνος καὶ τῶν Πλαταιῶν καὶ μετὰ ταῦτα. Αἱ ὑπηρεσίαι δὲ αὐτοῦ εἶνε στρατιωτικαὶ τε καὶ πολιτικαί, διότι ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν ἀρχαίων, ὡς ἐν τῇ γραμματολογίᾳ αὐτῶν καὶ καθ' ὅλον αὐτῶν τὸν βίον, δὲν ὑπάρχει ὁ μέγας ἐκεῖνος καταμερισμὸς τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς σκέψεως, ὅστις τὴν σήμερον πολλὰ μὲν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων προοδοποιεῖ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ κολοῦει καὶ παραβλάπτει.

Τοιοῦτος ὢν ὁ Ἀριστείδης ὑπῆρξεν εἰς τῶν χρησιμωτάτων εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν ἀνδρῶν, ἀγαπηθεὶς οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἐλκύσας τὴν ἀγάπην. Ἦτο ἀνὴρ τοῦ καθήκοντος, ὡς λέγομεν σήμερον, ὅτε ἀπαβαλόντες τὰ πράγματα εὐρίσκομεν προχείρως τὰς λέξεις. Ἀλλὰ μεγαλότολμος ἀνὴρ, δημιουργὸς πολιτικῆς διάνοια δὲν ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, τὰ δὲ δύο μέγιστα τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἡ παροχὴ τῆς ἰσοπολιτείας εἰς τοὺς θῆτας καὶ ἡ ἰδρυσις τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, εἶνε φυσικαὶ συνέπειαι τῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἡ ἐκ τῆς θαλάσσης δύναμις ἀνύψωσε τὸ θητικόν, ἡ ἐκ τῆς θαλάσσης δύναμις ἔδωκεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων τὴν ἡγεμονίαν, ὅτε ὁ Περσικὸς παρκαίων καὶ λησμονῶν καὶ Σπάρτην καὶ Πλαταιὰς ἐμολύνετο ἐν Βυζαντίῳ ὑπὸ τῆς τρυφηλῆς αὐραῆς ἣτις διεπεραιώθη ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς βορβαρακῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ βεβαίως συνέτεινε νὰ κερδήσῃ τὴν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων εὐνοίαν τῶν Ἴώνων, βεβαρημένων ὑπὸ τῆς ἀλαζονείας τοῦ Περσικῆ, ὁ ἀπέρριτος υἱὸς τοῦ Λυσιστράτου, ἀνὴρ ὅστις ὢν πένης καὶ δημοτικὸς ἐκτῆσατο τὴν βασιλικωτάτην καὶ θειοτάτην προσηγορίαν *ΤΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ*· ὁ τῶν βασιλέων καὶ τυράννων οὐδεὶς ἐζήλωσεν, ἀλλὰ Πελοποννησῆται καὶ Κεραυνοὶ καὶ Νικάτορες, ἔνιοι δ' Ἀετοὶ καὶ Ἰέρακις ἔχαιρον προσαγορευόμενοι, τὴν ἀπὸ τῆς βίας καὶ τῆς δυνάμεως, ὡς εἶπκε, μᾶλλον ἢ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς δόξαν ἀγαπῶντες, ὡς λέγει περὶ τοῦ Ἀριστείδου ἀνὴρ συγγενεὶς ἔχων τὰς ψυχικὰς διαθέσεις, ὁ ἠθικὸς φιλόσοφος Πλούταρχος ὁ Χαίρωνεύς.¹

Εἰς τὸ πλευρόν τοῦ Δικαίου εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ ἀθηναίου στόλου ἀνὴρ ἡδὴ πρότερον γνωστὸς εἰς τοὺς Ἀθηναίους διὰ τε τὴν πατραγαθίαν καὶ ἐξ ἀνδραγαθίας. Εἶνε ὁ ἀφιερῶσας εἰς τὴν θεῶν τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου καὶ ἐπιβάς

¹ Πλούτ. Ἀριστ. 6.

ἄνευ διαταγμοῦ τῆς τριήρους ἦν ὠρίζεν αὐτῷ ἡ πόλις. Ὁ Κίμων, καίπερ ἀνήκων εἰς οἶκον διακρηπῆ, ἦτο προσηνὴς καὶ φιλόδορος, θεραπεύων τὸν δῆμον· μὴ λησμονῶν δὲ τὰς οἰκογενειακὰς αὐτοῦ παραδόσεις ἐζήτηε νάποτε-λειώσῃ τὸ ἔργον τῶν καθελόντων τὸν βάρβαρον. Ἀλλ' εἰς ταύτας αὐτοῦ τὰς κατὰ τῶν Περσῶν διαθέσεις προστίθετο μεγάλη ἀγάπη πρὸς τὴν Σπάρτην, ὥστε δύναται οὐκ ἀδίκως νὰ ρηθῆι περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο μάλλον φιλέλλην καὶ φιλολάκων ἢ φιλαθηναῖος. Ὁ δὲ φιλολακωνισμὸς αὐτοῦ οὗτος καὶ ἡ ἀντίστασις πρὸς τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τοῦ δήμου ἐπήνεγκον τὴν διαφορὰν αὐτοῦ πρὸς Περικλέα τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου. Ἡ ἐταιρεία τῶν φιλοδῆμων καὶ φιλαθηναίων ἐνίκησε καὶ ὁ Κίμων ἐξωστρακίσθη, ἀλλ' ἡ φιλόπολις διαγωγὴ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κατὰ τὴν μάχην τὴν ἐν Τανάγρα ἐπήνεγκε τὴν κάθαρσιν τοῦ χρηστοῦ Κίμωνος. Καὶ δὴ ὁ Περικλῆς τὸ ψήφισμα γράψας αὐτὰς, ἐκάλεε τὸν ἄνδρα. Τότε δ' ἐπῆλθε συνεννόησις καθ' ἣν ὁ μὲν Κίμων, λαβὼν τὰς ναῦς, ἀναλόμβανε τὴν ἕξω στρατηγίαν καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν βαρβάρων, εἰς δὲ τὸν Περικλέα ἔμεναν ἡ δύναμις ἡ ἐν τῷ ἄστει. Νέον στάδιον δόξης ἠνοίγετο τότε εἰς τὸν νικητὴν τῆς Σκύρου καὶ τῆς Ἰέονος καὶ τῶν μαχῶν τῶν ἐπ' Εὐρυμέδοντι, ἀλλὰ πρόωρος ἐπῆλθεν ὁ θάνατος, ἀρπάζων τὸν ἄνδρα πρὸ τοῦ Κιτίου τῆς Κύπρου.

Καὶ ἔμεινεν ὁ Περικλῆς τὸ ἐξῆς οὐχὶ μὲν ἄνευ ἀντιπάλων, ἀλλ' ἔχων ἀνταγωνιστὰς οἵτινες δὲν εἶχον οὔτε τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κίμωνος οὔτε τὴν δόξαν. Τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη προέστη τῆς πόλεως ὁ υἱὸς τοῦ Ξανθίππου, στηρίζων τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰ αὐτὰ ἀξιώματα ὧν ἠδύνατο πᾶς εὐφυὴς Ἀθηναῖος νὰ μετέσχη, κατώρθωσε δὲ διὰ τῆς ἐκτάκτου δυνάμεως τοῦ λόγου καὶ τοῦ μεγίστου ἠθικοῦ κράτους νὰ φθάσῃ εἰς τοσοῦτον ἰσχύος, ὥστε νὰ ρηθῆι δικαίως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία κατὰ τοὺς ἐκείνου χρόνους ἦτο λόγῳ μὲν δημοκρατικὴ, ἔργῳ δ' ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀρχὴ μόνον τοῦ πρώτου, ἀλλ' ἄμια καὶ τοῦ ἀρίστου, ἀνδρὸς ἐξ οὗ δικαίως ὠνομάσθη παρὰ τοῖς νεωτέροις ὄλος ὁ αἰὼν. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Περικλῆς παρέλαβε τὴν πόλιν ὀχυρὰν καὶ γενναίαν οἷαν ἀπετέλεσεν αὐτὴν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' αὐτὸς εἶνε ὁ συμπληρώσας τὸ ὀχυρὸν αὐτῆς καὶ φρονηματίσας ἔτι μάλλον τοὺς Ἀθηναίους. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι παρέλαβε παρὰ τοῦ Ἀριστείδου ἡγεμονεύουσαν τὴν πόλιν, ἀλλ' αὐτὸς εἶνε ὁ ἀριστα διευθύνας καὶ συμπληρώσας καὶ κρατύνας τὴν ἡγεμονίαν ταύτην. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀριστείδης κητέστησεν ἰσονόμους τοὺς πολίτας· ἀλλ' ὁ Περικλῆς εἶνε ὁ ἐπεκτείνας τὰ δίκαια τοῦ δήμου καὶ ἐπιθέσας τὸν κολοφῶνα τῆς δημοκρατίας. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Κίμων ἐδίωξε τοὺς βαρβάρους πέραν τῶν Κυκνέων καὶ πέραν τῶν Χελιδονίων, ἀλλ' ὁ Περικλῆς εἶνε ὁ συνεργήσας εἰς τοῦτο, καὶ ὁ Περικλῆς εἶνε ὁ θελήσας νὰ μεταχειρισθῆι τὴν καταπολέμησιν τῶν βαρβάρων οὐχὶ ὡς τέλος, ἀλλ' ὡς μέσον ἵνα ἀδεῆς καὶ ἐνικία ἡ Ἑλλάς συνέλθῃ Ἀθηναῖζε εἰς σύλλογον βουλευσόμενον κοινῇ περὶ

τῶν πραγμάτων μιᾶς Ἑλλάδος. Ἄν δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου ἐκόσμησε πρὸ τοῦ Περικλέους τὰς Ἀθήνας μὲ στοᾶς καὶ οἰκοδομὰς, ἀλλ' ὁ Περικλῆς εἶνε ἐκεῖνος ὅστις ἀφ' οὗ κατεσκεύασε τὴν πόλιν ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίαις πρὸς τὸν πόλεμον, «ἐτρέψε τὴν εὐπορίαν αὐτῆς εἰς ταῦτα, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων ἀίδιος, εὐπορία δὲ γινομένων ἐτοίμη παρέσται, παντοδαπῆς ἐργασίας ὀφανεύτης καὶ ποικίλων χρεῶν, αἱ πᾶσαν μὲν τέχνην ἐγείρουσαι, πᾶσαν δὲ ὀχεῖρα κινουσαι, σχεδὸν ὅλην ποιούσιν ἔμισθον τὴν πόλιν, ἐξ αὐτῆς ἄμω ἠκοσμουμένην καὶ τρεφομένην». Καὶ ἐγεννήθησαν τότε τὰ λαμπρότατα ἐκεῖνα ἔργα τῆς τέχνης, ὧν ἕκαστος λίθος εἶνε οἶονεὶ εὐκλεῆς τροπαῖον τῆς ἀττικῆς μεγαλοφυΐας. Μάτην παρῆλθεν ἐπ' αὐτῶν ὁ χρόνος ἐπιφέρων τὰς εἰμαρμένας ῥυτίδας. Τὰ ἔργα ἐκεῖνα μένουσιν ἐσαεὶ ἀγῆρω, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλουτάρχου, ἢ μᾶλλον ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς ποτνίας ἐκεῖνας πρεσβύτιδας, αἵτινες διασώζουσι προφανῆ τὰ ἔχνη τῆς πάλαι καλλονῆς, μόνον δὲ προσεπιγεννώσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεωμένου καὶ τὸν ἐκ τοῦ γήρωος σεβασμόν. Ἐνῶ δὲ ᾠκοδομοῦντο τὰ περιφανῆ ἐκεῖνα κτίρια, μουσεῖα ὀλόκληρα εὐγενοῦς τέχνης, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς αὐτῆς Ἀκροπόλεως ἐνθα εἰργάζετο ὁ Φειδίας καὶ ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ Ἰκτῖνος, ἐκεῖ ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Διονύσου ἐστεφανοῦτο ὁ Σοφοκλῆς. Καὶ ἐν ᾧ ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐφιλοσόφει ὁ Σωκράτης, ἐδίδασκεν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Περικλέους ὁ Ἀναξαγόρας καὶ γλαφυρὰ συνωμίλει ἡ Ἀσπασία, καὶ ὁ Μέτων ἐζήτηζε τὸν οὐρανὸν τῶν διαστέρων τῆς Ἀττικῆς νυκτῶν, ἐν ᾧ ὁ Θουκυδίδης, ὁ σοβαρὸς ἐτκστής, ἐμελέτα τὴν ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος καὶ παρεσκευάζετο νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν ἐπαπειλουμένου δεινοῦ πολέμου. Ἄλλ' ὁ Θουκυδίδης ἦτο σοφὸς μελετητῆς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐζήτησε νὰ ἐπιρρίψῃ τὴν ἐνοχὴν τοῦ πολέμου, πολέμου ἀναγκαίου τὸ ἐξῆς καὶ ἀναποφεύκτου, εἰς τὸν Περικλέα, ὡς ἐποίησε σχεδὸν πᾶσα ἡ ἀρχαιότης, ἱστοριογράφοι καὶ κωμῳδοὶ, ζητήσαντες νὰ μειώσωσι παντοδαπῶς καὶ πολυτρόπως τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου. Ἄλλ' ἡμεῖς θὰ ὦμεν δικαιότεροι, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ θελήσωμεν νὰ δικαιώσωμεν τὰ κακῶς πεπραγμένα. Θὰ ὦμεν δικαιότεροι ἔχοντες ἀπέναντι τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ Δούριδος καὶ τοῦ Πλουτάρχου τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Θουκυδίδην. Θαυμάζοντες δὲ τὰξια θαυμασμοῦ θὰ μεταχειρισθῶμεν ἐνίοτε ἐπὶ δόξῃ ταῦτ' ἐπίθετα ὄσων ἡ ἀρχαία κωμῳδία ἐποίησατο χρῆσιν ἐπὶ σαρκασμῷ.

Ὁ Ὀλύμπιος, καὶ ὁ Ὀλύμπιος ἀπέθανε πρὶν ἢ τελειώσῃ ὁ πόλεμος ὁ ἀναγκαιῶς ἐπελθὼν καὶ ὃν μάτην ἐζήτησε νὰ νῆσθῃ. Δὲν ἐξεύρομεν ὅποιον θὰ ἦτο τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὅποια θὰ ἦσαν αἱ τύχαι τῆς Ἑλλάδος, ἂν ἐπέζη. Τοῦτο μόνον δύναμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε βαρεῖα διὰ τὰς Ἀθήνας. Δὲν εἴμεθα ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἀναζητοῦσιν ἀπανταχοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν δάκτυλον θείας προνοίας· ἂν δὲ πρόκειται πάντως νὰ εὕρωμεν θεῖαν ἐνέργειαν ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ Περικλέους, ἀποροῦμεν ποῦ νὰ ζητήσωμεν αὐτήν. Ἴσως ἦτο ἔργον τοῦ Ἰεχωβά, ἴσως ἐπενήργησεν ὁ Ζεὺς Ἀκκεδαίμων· ἀλλὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Διὸς

ἔργον δὲν ἦτο ὁ θάνατος οὗτος, ὅστις θὰ εἶνε τὸ τέλος τοῦ ἡμετέρου μαθήματος.

Θὰ περιλάβῃ λοιπὸν τὸ ἡμέτερον μάθημα τὴν βραχείαν, ἀλλ' ἐνδοξὸν πεντηκονταετίαν ἀπὸ τῆς μάχης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τοῦ Περικλέους πρὸς τῷ τελευτᾷ ὄντος, περικαθήμενοι τῶν πολιτῶν οἱ βέλτιστοι καὶ τῶν φίλων οἱ περιόντες, λόγον ἐποιούντο τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δυνάμεως, ὅση γένοιτο, καὶ τὰς πράξεις ἀνεμετροῦντο καὶ τῶν τροπαίων τὸ πλῆθος· ἐντὶς γὰρ ἦν ἡ στρατηγῶν καὶ νικῶν ἔστησεν ὑπὲρ τῆς πόλεως»¹. Ὡς εἰκὸς ἡ ἱστορία τῆς πεντηκονταετίας ταύτης περιστρέφεται μάλιστα ἢ σχεδὸν μόνον περὶ τὰς Ἀθήνας. Θὰ παραλάβωμεν τὴν πόλιν τέφορον καὶ κόριν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Πέρσου καὶ θὰ παραδώσωμεν αὐτὴν ὠραίαν ὡς νύμφην καὶ ἰσχυρὰν ὡς ἡρώϊνην εἰς τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Νικίαν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἡ πόλις θὰ πέσῃ διὰ τὴν ἐγερθῆ καὶ πάλιν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἔγερσιν ἐκείνην θὰ ἐπακολουθήσῃ δεινότερα πτώσις, καὶ εἰς ταύτην πάλιν ἄλλη δεινότης μετὰ καὶ πύσης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Ὅταν δ' ἐπέλθῃ διὰ τὴν Ἑλλάδα τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, θὰ συντείνῃ οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ ἀναστῶσιν αἱ Ἀθῆναι ὡς μητρόπολις τῆς νέας Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς γερᾶς Ἀκροπόλεως ἢ ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους μεγάλη δόξα.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙ ΥΛΙΣΜΟΥ *

Δὲν διαφιλονεικοῦνται τὸ πρῶτον ἤδη αἱ Θεμελιώδεις ἀλήθειαι περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς καὶ περὶ μελλούσης ζωῆς. Ἀλλ' οὐδέποτε αἱ ἀλήθειαι αὗται κατεπολεμήθησαν τοσοῦτον λυσιπῶς, ὅσον σήμερον. Οὐδέποτε οἱ πολέμιοι τῶν ἀληθειῶν τούτων μετήλθον γλώσσαν τοσοῦτον τραχείαν, ὅπως τοσοῦτον βάνυσον καὶ χυδαῖον, ὅσον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Δριμύτεροι, εἴπερ ποτέ, ἐξεγείρονται οἱ ὕλισται σήμερον, ἰσχυρίζόμενοι ὅτι δὲν ἔχομεν χρεῖαν Θεοῦ εἰς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου. Ἀναφανδόν, μετ' ἐγκυχήσεως μάλιστα ἀνακηρύττουσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, δὲν ὑπάρχει πνεῦμα, δὲν ὑπάρχει ὀργανικὴ ζωὴ. Ὑλῆ, ὕλη μόνον καὶ οὐδὲν πλέον ὑπάρχει. Μόνη ἡ ὕλη εἶναι αἰώνια. Μόνη ἡ ὕλη παρήγαγε πάντα τὰ ὄντα. Ἐν τῇ ὕλῃ μόνον καὶ διὰ τῆς ὕλης ὑπάρχουσι πάντα. Πᾶν τὸ ὑπάρχον σύγκειται κατὰ τοὺς νεωτέρους τοῦ ὕλισμοῦ ἀντιπροσώπους ἐξ ἀπείρων μερῶν καὶ ἐκ τῶν μερῶν τούτων, ἀτόμων κλυομένων, προέρχονται πάντα. Οὕτως ἢ ἄλλως συντιθέμενα τὰ ἄτομα παράγουσι τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, τὸν ἄνθρωπον. Ἀποσυντιθέμενα αὖθις μεταποιῶνται αἰωνίως καὶ μετασχηματίζονται εἰς νέας μορφὰς ζωῆς. Μόνα τὰ ἄτομα

¹ Πλουτ. Περ. 38.

* Ἀπηγγέλοη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῆς 3 Νοεμβρίου.